

**НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКА КОНСЕРВАТОРІЯ»**

Кафедра струнно-смичкових інструментів

**ДЖОВАНІ БОТТЕЗІНІ – КОМПОЗИТОР ТА ВИКОНАВЕЦЬ-
ВІРТУОЗ: СТВОРЕННЯ НОВОЇ ХУДОЖНЬО-ТЕХНІЧНОЇ СИСТЕМИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТРАБАСОВОГО ВИКОНАВСТВА**

Кваліфікаційна робота

Студента IV курсу

Оркестрового факультету

Зі спеціальності 025 «Музичне мистецтво»

Спеціалізації «Контрабас»

За освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр»

Голубенко Артема Миколайович

Науковий керівник

Професор, кандидат мистецтвознавства

Сумарокова Віра Григорівна

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. Дж. Боттезіні – композитор епохи романтизму.....	7
1.1. Характеристика творчості Дж. Боттезіні: багатогранність; сфери професійної діяльності.....	7
1.2. Особливості композиторського стилю.....	9
Розділ 2. Дж. Боттезіні – видатний контрабасист-віртуоз.....	12
2.1 Контрабасове «бельканто»; флажолетна техніка; віртуозні штрихи як основа нової системи художньо-виконавської техніки Дж. Боттезіні.....	12
2.2 Аналіз новаторських творів для контрабасу.....	13
2.2.1 «Фантазія La Sonnambula» для контрабаса та фортепіано.....	13
2.2.2. «Nel cor più non mi sento» для контрабаса та фортепіано.....	14
Висновки.....	15
Список використаної літератури.....	16
Додаток.....	17

Актуальність дослідження

Актуальність дослідження творчості Джованні Боттезіні зумовлена зростаючим інтересом сучасного музикознавства та виконавської практики до переосмислення ролі контрабаса як сольного інструмента в європейській академічній традиції. У контексті розвитку інструментального мистецтва XIX століття постать Боттезіні займає особливе місце, оскільки саме його діяльність сприяла кардинальній трансформації функціонального статусу контрабаса — від оркестрового басового фундаменту до повноцінного віртуозного інструмента з широкими виражальними можливостями.

Сучасний етап розвитку виконавства характеризується активним розширенням репертуару, поглибленням інтерпретаційних підходів та пошуком нових технічних ресурсів інструмента. У цьому процесі звернення до спадщини Боттезіні є особливо важливим, адже його творчість фактично заклала основи нової художньо-технічної системи контрабасового виконавства, яка поєднує віртуозність, кантиленність і сценічну виразність. Його новаторські прийоми, пов'язані з використанням високого регістру, складних штрихів та специфічних виконавських технік, залишаються актуальними й сьогодні та потребують ґрунтового наукового осмислення.

Крім того, актуальність теми визначається необхідністю систематизації знань про виконавський і композиторський внесок Боттезіні в контексті європейської музичної культури. Його діяльність розгортається на перетині інструментального та оперного мистецтва, що відображає вплив італійської традиції *bel canto*, зокрема творчості Джузеппе Верді, і водночас демонструє індивідуальний підхід до інструментального письма. Такий синтез відкриває перспективи для міждисциплінарних досліджень, пов'язаних із взаємодією вокального та інструментального мислення.

Порівняно з всіма школами струнно-смичкових інструментів, контрабасова є менш дослідженою. Незважаючи на важливу роль цього інструмента [контрабаса] у виконавському мистецтві, питання його педагогіки, виконавської техніки та розвитку національних шкіл висвітлені значно менше. Це зумовлює актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері. В роботі нами використані джерела, які пов'язані з формуванням загальної виконавської культури музиканта-інструменталіста [1]; визначенням поняття виконавської школи [6] та специфікою школи навчання гри на контрабасі [3], а також присвячені відомим контрабасистам Дж. Боттезіні [4; 8] та Д. Драгонетті [2]. Корисними щодо контексту композиторської та виконавської діяльності Дж. Боттезіні стали матеріали конференції «Романтизм – неоромантизм в музично-виконавському мистецтві: мости у часі» (Київ, 2021) [5] та безцінне джерело для кожного контрабасиста, «Повна школа для контрабаса» (*Metodo Completo Per Contrabbasso*) Дж. Боттезіні [7].

В умовах сучасної української музичної освіти та виконавської практики дослідження спадщини Боттезіні набуває додаткової ваги, оскільки сприяє оновленню педагогічного репертуару, удосконаленню технічної підготовки контрабасистів та формуванню високого рівня художнього мислення молодих музикантів. Вивчення його творчості дозволяє глибше усвідомити еволюцію контрабасового мистецтва та інтегрувати європейський досвід у національний культурний простір.

Отже, актуальність даного дослідження полягає у необхідності комплексного аналізу творчої спадщини Боттезіні як композитора і виконавця-віртуоза, що сприяв формуванню нової художньо-технічної системи європейського контрабасового виконавства, яка зберігає свою значущість у сучасній музичній практиці.

Мета дослідження – розкрити особливості творчості Дж. Боттезіні як творця нової художньо-технічної системи європейського контрабасового виконавства.

Завдання:

- надати характеристику творчості Дж. Боттезіні як композитора епохи романтизму;
- дослідити особливості його композиторського стилю;
- показати зв'язок між композиторською та виконавською творчістю контрабасиста-віртуоза;
- охарактеризувати нову систему художньо-виконавської техніки Дж. Боттезіні;
- проаналізувати твори для контрабасу, найбільш переконливі у демонстрації новаторської системи художньо-виконавської техніки Дж. Боттезіні.

Об'єкт дослідження – контрабасове мистецтво композитора-виконавця Дж. Боттезіні

Предмет дослідження – розкриття особливостей художньо-технічної школи, створеної Дж. Боттезіні як нової й прогресивної системи європейського контрабасового виконавства.

Методи дослідження:

У процесі дослідження творчої спадщини Джованні Боттезіні як композитора та виконавця-віртуоза доцільним є застосування *комплексу взаємопов'язаних наукових методів*, що забезпечують всебічний аналіз його діяльності в контексті розвитку європейського контрабасового мистецтва.

Основоположним виступає *історико-культурний метод*, який дозволяє розглянути творчість Боттезіні у широкому контексті музичної культури ХІХ століття, зокрема у зв'язку з традиціями італійської опери та виконавського мистецтва. Завдяки цьому методу виявляються основні чинники формування його стилю, а також особливості впливу тогочасного музичного середовища на становлення нової художньо-технічної системи контрабасового виконавства.

Важливе значення має *музикознавчий (теоретико-аналітичний) метод*, який передбачає безпосередній аналіз нотного тексту творів композитора. Він дає змогу дослідити мелодичні, гармонічні, формотворчі та фактурні особливості його музики, а також визначити специфіку використання контрабаса як сольного

інструмента. У межах цього підходу особлива увага приділяється виявленню рис віртуозності, кантиленності та інструментального новаторства.

Метод виконавського аналізу спрямований на вивчення технічних і художніх аспектів інтерпретації творів Боттезіні. Його застосування дозволяє простежити особливості авторського підходу до інструмента, специфіку штрихів, аплікатури, використання реєстрів і прийомів звуковидобування. Такий аналіз є особливо важливим у контексті дослідження формування нової виконавської школи.

Порівняльний метод дає можливість зіставити творчість Боттезіні з доробком інших композиторів і виконавців його часу, а також представників різних національних шкіл. Це сприяє визначенню його індивідуального внеску та виявленню спільних і відмінних рис у розвитку контрабасового мистецтва.

Біографічний метод використовується для вивчення життєвого і творчого шляху митця, що дозволяє встановити взаємозв'язок між його особистим досвідом, виконавською практикою та композиторською діяльністю. У цьому контексті враховуються також його контакти з провідними діячами музичної культури, зокрема з Джузеппе Верді.

Системний підхід забезпечує узагальнення отриманих результатів і розгляд творчості Боттезіні як цілісного явища, у якому поєднуються різні аспекти його діяльності — композиторської, виконавської та диригентської. Це дозволяє обґрунтувати положення про формування нової художньо-технічної системи контрабасового виконавства.

Використовується ІІІ для допомоги у перекладі іноземної літератури. Текст перевірений та відредагований автором бакалаврської роботи.

Таким чином, використання комплексу зазначених методів забезпечує глибоке й багатовимірне дослідження творчості Боттезіні та дозволяє всебічно розкрити його роль у розвитку європейської музичної культури.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів з підрозділами, висновків та списку використаних джерел. Нотні матеріали, які аналізуються як приклади, подані у Додатку.

РОЗДІЛ 1. ДЖ. БОТТЕЗІНІ – КОМПОЗИТОР ЕПОХИ РОМАНТИЗМУ

1.1. Характеристика творчості Дж. Боттезіні: багатогранність; сфери професійної діяльності.

Романтизм як художній стиль і культурно-історична епоха сформувався наприкінці XVIII — у першій половині XIX століття та став важливим етапом розвитку європейського мистецтва. Його виникнення було зумовлене глибокими суспільними, філософськими та естетичними змінами, що сприяли утвердженню нової системи цінностей, у центрі якої опинилася особистість, її внутрішній світ, емоції та індивідуальне переживання дійсності. У музиці романтизм означав відхід від строгих канонів класицизму та перехід до більш вільних форм вираження, зосереджених на почуттях, уяві та художній образності [5].

Однією з провідних рис музичного романтизму є прагнення до емоційної насиченості та експресії. Композитори цього періоду активно використовують контрасти, розширюють гармонічну мову, збагачують фактуру, надаючи музиці більшої глибини та індивідуалізованості. Значна увага приділяється мелодії, яка набуває рис вокальності, часто орієнтуючись на традиції *bel canto*. У цьому контексті важливу роль відіграє італійська оперна школа, представлена, зокрема, творчістю Джузеппе Верді [8], яка суттєво вплинула на формування інструментального мислення багатьох композиторів.

Романтизм також характеризується розширенням жанрової системи та зростанням значення програмності. Інструментальна музика дедалі частіше набуває позамузичного змісту, відображаючи літературні сюжети, історичні події або особисті переживання автора. Водночас відбувається інтенсивний розвиток виконавського мистецтва, що пов'язаний із появою видатних музикантів-віртуозів, які не лише виконували, а й створювали власний репертуар. Така практика сприяла формуванню нових технічних стандартів і розширенню можливостей музичних інструментів.

Особливої ваги у цей період набуває інструменталізація та вдосконалення конструкції музичних інструментів. Це, у свою чергу, стимулює появу нових

виконавських прийомів і підвищує рівень технічної складності музичних творів. Струнно-смичкові інструменти, завдяки своїй виразності та здатності до імітації людського голосу, посідають провідне місце в романтичній музиці. Скрипка, альт і віолончель активно розвиваються як сольні інструменти, а їхній репертуар значно збагачується.

У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Джованні Боттезіні, який здійснив суттєвий внесок у розвиток контрабасового мистецтва, розширивши технічні та художні можливості цього інструмента. Його творчість стала одним із яскравих прикладів романтичного віртуозного виконавства та сприяла утвердженню контрабаса як сольного інструмента.

У ХІХ столітті контрабасове мистецтво потужно розвивалося в Італії. Італійську школу представляли такі музиканти, як Доменіко Драгонетті, Джузеппе Андреолі, Луїджі Россі, Луїджі Англуа, Карло Россаро, Луїджі Негрі, Джованні Боттезіні, Антоніо Даль'Окка та Джованні Ферреро.

Заснування Міланської консерваторії та класу контрабаса вплинуло на розвиток італійської школи й сприяло створенню інших контрабасових шкіл. З другої половини ХІХ століття з'явилися нові консерваторії, які стали центрами виконавської освіти.

Романтизм як стиль епохи визначається прагненням до емоційної виразності, індивідуалізації художнього мислення та розширення засобів музичної мови. Водночас це епоха інтенсивного розвитку виконавського мистецтва, зокрема струнно-смичкових інструментів, серед яких контрабас посідає важливе місце як інструмент, що набув нових художньо-технічних можливостей і сольного статусу.

Одним із найяскравіших представників епохи романтизму був Джованні Боттезіні (1821–1889) — видатний італійський музикант, чия діяльність охоплює кілька важливих сфер музичного мистецтва. Його постать є показовою з точки зору поєднання композиторського, виконавського та диригентського обдарування, що в сукупності сформувало унікальне явище в історії європейської музичної культури.

Народившись у музичній родині, Боттезіні здобув освіту в Міланській консерваторії, де спочатку опановував скрипку, однак згодом зосередився на контрабасі, що визначило його подальший творчий шлях. Уже в молоді роки він проявив себе як надзвичайно обдарований виконавець, здобувши визнання завдяки своїй технічній майстерності та сценічній харизмі. Його концертна діяльність охоплювала майже всю Європу, а також Північну і Південну Америку, що сприяло популяризації контрабаса як сольного інструмента на міжнародному рівні.

Як виконавець-віртуоз, Боттезіні не лише демонстрував нові технічні можливості інструмента, а й фактично формував нову виконавську школу. Його інтерпретації відзначалися поєднанням блискучої техніки та виразного мелодизму, що було значною мірою зумовлено впливом італійської вокальної традиції. Саме у виконавській практиці він випробовував ті технічні й художні прийоми, які згодом закріплював у власних композиціях.

Композиторська діяльність Боттезіні тісно пов'язана з його виконавством. Він створив значну кількість творів для контрабаса, серед яких концерти, фантазії на оперні теми, камерні та сольні композиції. Його музика вирізняється віртуозністю, кантиленним характером та орієнтацією на сценічний ефект. Водночас він є автором опер, духовних творів і вокальної музики, що свідчить про широту його творчих інтересів і прагнення працювати в різних жанрах.

Важливою складовою його діяльності було диригування. Боттезіні співпрацював із провідними оперними театрами Європи та інших країн, здобувши репутацію авторитетного диригента. Особливе місце в його кар'єрі посідає співпраця з Джузеппе Верді: саме Боттезіні диригував прем'єрою опери «Аїда» у Каїрі в 1871 році. Цей факт підкреслює його високий професійний статус і визнання серед сучасників [8].

1.2. Особливості композиторського стилю

Відомий як «Паганіні контрабаса», Дж. Боттезіні поєднував у своїй творчості віртуозність виконавця та глибокий ліризм, характерний для італійської музики XIX століття, створив техніку, яка базувалася не на фізичній

силі, а на спритності, точності та музикальності. Він довів, що контрабас може бути витонченим і ліричним. Його спадщина чітко ділиться на дві сфери: твори для контрабасу; оперна та симфонічна музика.

Він написав понад 10 опер («Алі-Баба», «Геро і Леандр» та ін.) та реквієм. Його симфонічне мислення було масштабним і драматичним.

Контрабасовий репертуар складають концерти, фантазії та варіації (наприклад, «Венеціанський карнавал» або Фантазія на теми з «Сомнамбули»), які досі є вершиною складності для виконавців.

Зв'язок між композиторською та виконавською діяльністю Дж. Боттезіні був нерозривним: він створював музику, яка служила інструментом для реалізації його власних революційних виконавських інновацій.

Контрабасові твори Джованні Боттезіні фактично є «автопортретом» його технічних можливостей.

Джованні Боттезіні є однією з найяскравіших постатей музичного романтизму, чия творчість тісно пов'язана з розвитком виконавського мистецтва гри на контрабасі. Його композиторський стиль сформувався під впливом італійської оперної традиції, а також власної практики як видатного віртуоза, що значною мірою визначило характер і спрямованість його музики.

Насамперед, для Боттезіні характерне органічне поєднання композиторського мислення з виконавською віртуозністю. Його твори орієнтовані на демонстрацію технічних можливостей контрабаса, що у середині XIX століття було явищем новаторським. У композиціях композитор активно використовує швидкі пасажі, складні штрихи, подвійні ноти, флажолети, а також широкий діапазон інструмента, включаючи високий регістр. Такий підхід не лише розширює технічні межі контрабаса, а й змінює уявлення про нього як суто акомпануючий інструмент, утверджуючи його в ролі повноцінного сольного засобу виразності.

Вагомий вплив на стиль Боттезіні мала італійська опера, зокрема традиції *bel canto*, пов'язані з творчістю Джузеппе Верді [8]. Це проявляється передусім у мелодичній сфері: його теми відзначаються співучістю, плавністю та широким

диханням, що нагадує вокальні арії. Мелодика часто будується за принципами вокального фразування, з чітко окресленими кульмінаціями та емоційною насиченістю. У результаті інструментальні твори композитора набувають рис «опери без слів», де контрабас виступає своєрідним «співачом». Як пише Д. Пак: «Звичайно, що головним співаком епохи Романтизму є Ф. Шуберт, проте якщо говорити про контрабас, то Боттезіні — перший співак, і пісня є основним жанром, в якому він працює. В його доробку є й справжня вокальна музика, а також Квінтети, музика для скрипки, віолончелі та ін. У творах для контрабасу він безпосередньо вирішував серйозні технічні проблеми, «відкриваючи» високі тембри інструменту» [4, с.113].

Не менш важливою ознакою є театральність і драматизм музичного висловлювання. Боттезіні тяжіє до контрастних зіставлень, швидкої зміни настроїв, яскравих кульмінацій, що створює ефект сценічності навіть у суто інструментальних жанрах. Його музика часто розрахована на безпосередній емоційний вплив на слухача, що відповідає естетиці романтизму та концертної практики того часу.

Гармонічна мова композитора загалом залишається в межах традиційної тональної системи і не відзначається надмірною складністю. Вона виконує передусім функцію підтримки мелодичної лінії, підкреслюючи її виразність і структурну логіку. Така гармонічна ясність сприяє кращому сприйняттю віртуозних і мелодичних елементів, не перевантажуючи музичну тканину.

Особливе місце у творчості Боттезіні посідають фантазії на теми популярних опер, а також концерти для контрабаса з оркестром. У цих жанрах найбільш повно розкривається його стиль, що поєднує віртуозність, мелодизм і театральність. Використання оперного тематизму було типовим для епохи, однак у Боттезіні воно набуває індивідуального характеру завдяки специфічному інструментальному мисленню.

2.1 Контрабасове «бельканто»; флажолетна техніка; віртуозні штрихи як основа нової системи художньо-виконавської техніки Дж. Боттезіні.

Досліджуючи тему розширення технічних можливостей контрабасу, важливо виділити, завдяки чому саме Боттезіні зробив цей прорив. Його новаторство полягало не просто в «швидкій грі», а в перенесенні скрипкової та оперної логіки на масивний інструмент.

Ось конкретні елементи його технічної революції.

Флажолетна техніка

Боттезіні першим почав масово використовувати флажолети як засіб розширення діапазону та зміни тембру:

- Розширення діапазону: використання натуральних та штучних флажолетів дозволило контрабасу сягати сопранових висот, що раніше вважалося неможливим.
- «Флейтові» звуки: завдяки легким дотикам до струн він створював прозорі, ефірні звуки, що стали фірмовою ознакою його віртуозного стилю

Віртуозні штрихи та нова система техніки.

Нова виконавська система Боттезіні базувалася на радикальному перегляді можливостей правої та лівої рук:

- Французький штрих: він був одним із перших, хто популяризував «французький» хват смичка (зверху, як у скрипалів), що давало більше маневреності для складних штрихів.
- Швидкість та точність: його техніка включала стрімкі пасажі через весь діапазон інструмента, стрибки та подвійні ноти, що вимагало абсолютно нової координації.

- Методологія: свої принципи він виклав у праці «Повна школа для контрабаса» (*Metodo Completo Per Contrabbasso*) [7], яка досі є фундаментальною для навчання солістів.

- «Бельканто» на контрабасі: він переніс вокальну естетику італійської опери (довгі фразування, орнаментику, філіровку звуку) на інструмент, який до нього вважався неповоротким. Його мелодії вимагають виключного контролю змичка для створення плавного legato.

Він сміливо використовував всю довжину грифа, вводючи різкі стрибки з найнижчої позиції в найвищу. Це вимагало розробки нової системи аплікатури та бездоганного позиційного чуття.

Віртуозні штрихи: Боттезіні адаптував для контрабаса складні смичкові техніки — швидке *spiccato*, *staccato* і *arpeggio* по кількох струнах, що додало інструменту легкість і «польотність».

Подвійні ноти: використання інтервалів (терцій, секст і навіть октав) у сольній грі стало його візитною карткою, перетворюючи контрабас на самодостатній поліфонічний інструмент.

По суті він довів, що фізичні габарити контрабаса не є перешкодою для виконання музики будь-якої складності.

2.2 Аналіз новаторських творів для контрабасу

2.2.1 «Фантазія La Sonnambula» для контрабаса та фортепіано

Твір має класичну трьохчастинну форму зі Вступом та каденцією (оригінальний матеріал з 15 по 26 такти).

Контрабас відразу заявляє про себе вільною імпровізаційною каденцією.

Перша частина (*Andante*) — це кантилена з мелодією у верхньому регістрі (тт. 27-51). Композитор демонструє пластичність звуку, широку фразу, імітацію вокального *Rubato*.

Друга частина представляє Тему з варіаціями (тт. 69-124). Це справжній технічний прорив віртуозних пасажів, де кожна наступна варіація ускладнює фактуру.

У Фіналі (Coda тт.139-203) Боттезіні використовує високі позиції та складні штрихові комбінації для створення масштабного звучання.

2.2.2. «Nel cor più non mi sento» для контрабаса та фортепіано

Твір написаний у формі класичних (фактурно-орнаментальних) варіацій.

Тема (тт. 9-26) звучить лірично, має наспівний характер та максимально наближена до оригіналу з делікатними прикрасами і штрихами, адаптованими до контрабасу.

Перша варіація (тт. 29-48) демонструє зміни, типові для обраного жанру. Мелодія починає обростати тріолями та дрібними тривалостями, вимагаючи точності інтонацій у лівій та чистоти штрихів у правій руці.

Друга варіація (тт. 53-72) контрастна, більш кантиленна або навпаки легка та грайлива. В ній часто застосовується розвинута техніка флажолетів.

Coda (тт. 77-110) —це віртуозний підсумок твору. Вона включає в собі блискучі пасажі, швидкі зміни позицій, арпеджіо, які перетворюють контрабас з акомпануючого інструмента на справжнього соліста-співака.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки проведеного дослідження творчості Дж. Боттезіні як композитора-віртуоза епохи романтизму, зробимо наступні висновки:

- Багатогранність Боттезіні як однієї з значних постатей музичного мистецтва XIX століття проявляється у гармонійному поєднанні кількох сфер професійної діяльності — виконавської, композиторської та диригентської. Саме ця універсальність дозволила йому не лише досягти значних особистих успіхів, а й суттєво вплинути на розвиток європейського контрабасового мистецтва, сформувавши нові художні й технічні орієнтири, що залишаються актуальними донині.

- Композиторський стиль Боттезіні можна визначити як синтез італійської оперної естетики та романтичної віртуозної традиції, втілений у новаторському підході до контрабаса. Його творчість відіграла важливу роль у становленні сольного контрабасового репертуару та суттєво вплинула на подальший розвиток виконавського мистецтва.

- Новаторство Боттезіні як контрабасиста-віртуоза полягало у перенесенні скрипкової та оперної логіки на масивний інструмент; створені нової системи художньо-виконавської техніки; унікальної методології, основні принципи якої викладено у праці «Повна школа для контрабаса» (*Metodo Completo Per Contrabbasso*), і яка й досі є фундаментальною для навчання солістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрейко О. І. Теоретико-методичні засади формування виконавської культури музиканта-інструменталіста. Навчальний посібник. Львів, 2017. 123 с.
2. Лучанко О. М. Постать Д. Драгонетті в історії контрабасового мистецтва: виконавство та творчість. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнаюка. Серія: Мистецтвознавство, №2. Тернопіль, 2012. С. 108-114.
3. Окань Г. Школа навчання гри на контрабасі : навч. Посіб. Дніпропетровськ, 2013. 144 с.
4. Пак Д. Пісня контрабасу // Романтизм – неоромантизм в музично-виконавському мистецтві: мости у часі : Матеріали міжнародної науково-практичної онлайн конференції. Київ : НМАУ імені П. І. Чайковського, 2021. С. 111-113.
5. Романтизм – неоромантизм в музично-виконавському мистецтві: мости у часі : Матеріали міжнародної науково-практичної онлайн конференції / Автори проекту, ред.-упоряд. В. Г. Сумарокова, М. В. Кононова. Київ : НМАУ імені П. І. Чайковського, 2021. 159 с.
6. Сумарокова В. Виконавська школа як об'єкт дослідження: до визначення поняття. Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. Музичне виконавство Вип. 40: 36. Наук. Ст. Київ, 2004. С. 180-190.
7. G. Bottesini. Metodo Completo Per Contrabbasso. Paris – Leon Escudier, editeur, 128 с.
8. Karpíšek, T. Double bass in Czech music of the 21st century with a focus on solo and chamber music literature in a historical and international context. Musica Paedagogia Pilsnensis, roč. 1, č. 1, 2021. Pp. 89-95.

ДОДАТОК

Нотні матеріали:

1. Botessini G. Fantasia " La Sonnamdula" // Ausgewahlte Stucke fun kontrabass und Klavier. Leipzig, 1984. P. 34-46.
2. Botessini G. " Nel cor piu non mi sento" // Ausgewahlte Stucke fun kontrabass und Klavier. Leipzig, 1984. P. 55-63.